

РИСТО Ђ. ВУКЧЕВИЋ*

НАУЧНЕ АЛТЕРНАТИВЕ У РЈЕШАВАЊУ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА ЦРНЕ ГОРЕ

Прије него изложим погледе о рјешавању будућег развоја Црне Горе, сматрам да је потребно скренути пажњу на два питања: 1) да ли заостаје економска наука у расветљавању и научном објашњењу основних теоријских проблема савременог економског развоја, и 2) да ли је могуће у нашим условима реално предвиђање будућег развоја Црне Горе.

1. Два претходна питања и њихов кратак коментар

1.1. Заостајање економске науке

Постоји читав низ крупних проблема савременог развоја који нијесу довољно расвијетљени нити објашњени са гледишта економске науке.

Вријеме у којем живимо представља размјеђе двије историјске епохе развитка материјалних производних снага. Руче се старе производне структуре и успостављају нови односи у друштву.

Епохалан развитак савремених производних снага различито се означава, као: трећа технолошка револуција, компјутеризација производње, кибернетичко друштво, информатичко друштво, постиндустријско друштво итд. Све су то називи који, на мање или више обухватан начин, изражавају колосалан напредак производних снага. Сада је тешко говорити о томе да ли је то дубљи и шири преврат, стављен у одговарајући историјски оквир, него што је био проналазак ватре, лука и стријеле, парне машине, атомске енергије и других историјских преврата у развоју материјалних производних снага. Међутим, врло је акту-

* Проф. др Ристо Вукчевић, Економски факултет, Подгорица

елно а остаје сасвим нејасно, нерасвијетљено и неизвјесно, какве ће бити рефлексије тако грандиозног развоја на друштвене односе?

Намеће се питање: која је то методолошка основа друштвених наука (прије свега економије, права, социологије) на којој се могу најпотпуније тумачити и објаснити ови процеси? Да ли су превазиђени оквири материјалистичког схватања и дијалектичког погледа на природу и друштво, као методолошке базе тумачења и спознаје свијета?

Са пуно разлога можемо да говоримо да су многа учења (и то баш она која су се позивала на материјалистичко-дијалектички метод) о држави, револуцији, својини, класама, експлоатацији, отуђености човјека писана са жаром о „промјени свијета“ и била окована том идејом.¹ Из дубоке привржености идеји, чак до религиозно-вјерске некритичности, велики број марксистички оријентисаних економиста, правника, социолога, политиколога и других научних радника из области друштвених наука губио је смисао критичког преиспитивања, смисао сумњи и прелазио у службу дневне политике и на позиције догматизма. Тако је сакаћена заступана идеја, одузимано јој својство позитивног развоја и, примијењена у животној реалности, често преобраћана у своју суштинску супротност. То никако не значи да је превазиђен материјалистичко-дијалектички метод спознаје друштва, али његова пристрасна идеолошко-политичка примјена и отпочињање изградње „царства слободе“ тамо гдје нијесу постојали материјални услови за такве преврате, имали су несагледиве негативне посљедице.

Савремена наука је унаприједила и обогатила научно-методолошку базу и њену апаратуру у разним доменима научног интересовања, али нигдје није објективно превазишла оквири материјалистичког схватања и дијалектичког погледа на свијет нити оповргла њихову научну суштину. Према томе, тај метод и схватање, обогаћен и операционализован новим научним тековинама, једино могу да послуже као прави научно поуздани основи и прилази тумачењу и објашњењу савремених збивања.

За многе друштвене науке поставља се питање: куда воли и каквим друштвеним односима крчи пут савремени развитак технике и технологије? Да ли је то стварање материјалне основе за реализацију социјалистичке идеје, уз истовремено рушење њеног досадашњег пројекта, или је то ревитализација капиталистичког система са његовом (мањом или већом) модификацијом или, пак, је то основа неког новог друштвеног система, чији су обриси још увијек непознати друштвеним наукама?

¹ На претјерано идеолошки, а касније и вулгарно политички начин схваћена је и примјењивана Марксова мисао о промјени свијета. „Филозофи су свет само различито тумачили, али ради се о томе да се он измени“ — К. Маркс, Тезе о Фојербаху; К. Маркс — Ф. Енгелс, Изабрана дела II, Култура 1950, стр. 393.

Правог одговора на постављено питање нема. Постоје само неке нејасне дефиниције тзв. новог међународног поретка које више личе на нове формулације прерасподјеле свијета и прекрајање његове економске и политичке карте и сфера утицаја, између најмоћнијих земаља свијета, него што представљају суштински нови систем односа.

У изложеном контексту, може се констатовати, економска наука заостаје у тумачењу и објашњењу савремених производних процеса и стварању теоријских основа за изграђивање макро-економске политике и других видова глобалног друштвеног прилагођавања и активног односа према објективно условљеним економским процесима.

Оно што се збива у савременом преврату производних снага резултат је материјализације високих достигнућа бројних дисциплина, природних, техничких и других егзактних наука. Оваплоћење тих научних резултата претвара доскорашњу научну фантастику у животну реалност и потврђује ону литерарно исказну мисао Максима Горког: „Машта је унапријед сагледана чињеница“. Сада се, логично, поставља питање: како ће се тако крупан техничко-технолошки напредак одразити на друштвене односе у појединим земљама и на глобалном свјетском плану?

Како је већ речено, економска, а и друге друштвене науке немају ни приближно одређен и теоријски фундиран одговор на постављено питање. У тражењу одговора на то питање треба имати у виду неке глобалне процесе који су резултат нараслих производних снага. Скренућу пажњу само на неке:

— процес производње се интернационализује. Све је више добара и услуга које се могу произвести на рационалан начин само путем укључивања у међународну подјелу рада и размјену. Настају и све више учествују у укупној људској дјелатности велики производно-технички системи који не познају локалне, националне, државне и континенталне границе (енергетски, транспортни, трговински, туристички, информациони, научни, освајање васионе, еколошке заштите и др.). Интернационализација процеса производње, убрзана полетом савременог техничког напретка, узима све више замаха, повезује и повећава међузависност свих дјелова наше планете;

— са процесом интернационализације производње и јачањем производно-економских веза у међународним размјерама, истовремено се повећавају разлике у богатству између појединих дјелова свијета и стварају крупни проблеми у развоју који озбиљно редуцирају позитивне ефекте колосалног развоја производних снага.²

² Тако, на примјер: снажно се поларизује економска моћ и степен развијености између земаља и великих региона свијета. Најразвијеније земље свијета (САД, Канада, високо-развијене земље Западне и Сјеверне Европе, Јапан, Аустралија и Нови Зеланд), свега 14 земаља: учествовале су 1910. године са 19,1% у укупном становништву свијета и са 53,2% у његовом друштвеном производу, 1960. године са 18,1% и 61,6% и 1975. го-

Продубљава се техничко-технолошки и економски јаз, расту дугови и смањује се могућност њиховог враћања („криза дугова“), расте производња хране али се и повећава број становништва које гладује („криза хране“), убрзано се повећава број становника, поготово оних који имају мале изгледе на пристојан живот („демографска експлозија“)³, повећава се човјеково атаковање на природи али и угрожава природа човјека (загађење природне средине и нарушавање еколошке равнотеже), све је виднија криза сировина, прекраја се политичка карта Источне и Југоисточне Европе са порастом националних, вјерских и етничких сукоба.⁴

Све та оставља дубоки траг на човјека и савремена друштва.⁵ Појединац и друштво налазе се на историјској прекретници.⁶

дине са 15,9% и 57,8%. Насупрот томе, неразвијене земље (Азија без бившег СССР-а и Јапана, Африка и Латинска Америка) учествовале су 1910. године са 63,8% у укупном становништву свијета и са 23,1% у друштвеном производу, у 1960. години са 68,2% и 20,1% и у 1975. са 72,1% и 20,9%.

Релативно мала скупина „средње развијених“ земаља дјелимично је поправила свој положај у периоду послје II свјетског рата, што се објашњава брзим порастом производње СССР-а и других земаља Источне Европе, које су претежно чиниле ову групу. Но, тај однос је изразито погоршан последњих десетак година.

Врло је евидентна тенденција да све мањи број становништва (сада већ само 12—15%) располаже свјетским богатством, а огромна већина (сада преко 85%) релативно сиромаша, у чему око половина живи на граници егзистенцијалног минимума.

Овдје наведени подаци су обрачунати према књизи проф. др Ива Винског „Кретање друштвеног производа свијета од 1910. до 1975. године“, Загреб, Економски институт, 1978, стр. 88—109.

³ У периоду 1910—1960. године просјечно годишње је повећан број становника за 24,9 милиона (од тога је отпадало на најразвијеније земље 16,7%, средње развијене 9,1% и неразвијене 74,2%). У периоду 1961—1975. године просјечно годишње повећање броја становника износило је 64,2 милиона (а од тога је отпадало на најразвијеније 9,0%, средње развијене 6,5% и неразвијене 84,5%). У периоду 1976—1987. године просјечно годишње повећање износи 90,5 милиона становника, од чега на неразвијене земље отпада нешто од 90%. (Обрачунато према цитираној књизи проф. Винског и СГЈ (1990, стр. 727—729).

⁴ У вези са политичким збивањима, порастом национализма и другим савременим процесима на тлу досадашње Југославије, а и Источне Европе, скрећем пажњу на врло аналитичан реферат професора Бруса Мекфарлеја, припреман за трећи међународни конгрес Друштва за проучавање европских идеја, објављен у листу „Политика“ 2, 3, и 4. јула 1992. године, под општим надсловом „Нова балканизација Европе“. Скрећем, такође, пажњу и на чланак Најџел Луиса „О суштини новог свјетског поретка“, објављеног у британском мјесечнику »Living marxisme«, а који је преведен и објављен у нашем дневном листу „Политика“ од 31. августа 1992. године.

⁵ О томе су садржане, поред осталог, богате информације у књизи Федерика Мајора „Сутра је увек касно“, превод у издању Југословенске ревије — Београд 1992. године.

⁶ Видјети широко инспиративан прилог академика Љубише Ракића „Обољење духа“ са подсловом „Модеран човек је превазиђен, пролазан, и није више у хармонији са реалношћу“ што је и основни закључак овог написа. Лист „Политика“ 27. јуна 1992. године.

На основу изложеног, може се поставити и добрим дијелом аргументовати теза: интернационализација производње, као резултат дјеловања савремених материјалних производних снага, снажно продире и производња се подруштвљује у међународним размјерама, али присвајање и просперитет развоја остају у оквирима најкрупнијих власника и најразвијенијих земаља, мимоилазе око четири петине човјечанства, што представља основну противурјечност савременог свијета. Из те противурјечности произилазе бројни сукоби, пукотине и расколи. Ето, у томе је антагонизам између нараслих производних снага, с једне, и односа у друштву и међу друштвима, с друге стране. Ова противурјечност није више типична за еколошко-социјални мозаик унутар појединачних земаља, већ је интернационализована као однос између земаља и великих региона свијета, као међународни однос. Чак, за рачун њеног продубљавања у међународним размјенама значајно се постиже њено ублажавање унутар најразвијенијих земаља.

„Друштвена страна“ савременог процеса производње, њена интернационализација, није довољно теоријски расвијетљена. То је, такође, аргумент о заостајању теоријско-економске мисли.

1.2. Да ли је могуће у садашњим приликама реално предвиђање развоја Црне Горе

Сада постоје одређена ограничења која не допуштају да се може предвиђати развој Црне Горе са већом извјесношћу остварења. Треба указати на сљедеће:

прво, економска наука, како је претходно речено, заостаје у теоријском објашњењу савремених процеса, њихове економске суштине. Ово се односи на предвиђања развоја сваке земље и региона, а поготово оних неразвијених и са слободним тржишним привређивањем;

друго, колосалан развој технике и технологије и на тој основи темељита промјена старе производне структуре у великој мјери чини неизвјесним будућу динамику и структурне промјене у привреди и друштву;

треће, привреда и друштво Црне Горе као, уосталом, што је случај са осталим доскорашњим европским социјалистичким земљама, налазе се у процесу крупних промјена. Мијењају се привредни систем и систем државне организације, врши приватизација својине, афирмише тржиште и стварају услови његовог слободног дјеловања, развија вишестраначки политички живот као и збивају друге крупне промјене. Сви ти процеси се збивају на релативно ниској материјалној основи, а полувјековно живљење у систему политичког и економског монопола и прилагођености том начину живота чини ове садашње (текуће) процесе са низом деформација. Сплет објективних околности,

поготово оних изазваних ванекономским факторима (прекрајање политичке карте Југославије, економска и политичка блокада) условљава да су промјене, о којима је ријеч, праћене падом производње, порастом незапослености, падом стандарда и општим падом ефикасности. Монополи доскорашњег система (економски, а и политички) омогућавали су бољи живот него што то у овој фази, у овим околностима, показује плурализам новог система. То у великој мјери замагљује будућност и чини несигурним њено предвиђање;

четврто, Црна Гора је мало подручје и са недовољно активираним расположивим природним потенцијалом као и мало искоришћеним створеним привредним потенцијалом. У таквим околностима, крупније промјене у привредном развоју могу донијети један или неколико успјешних појединачних пројеката, него што то може читав арсенал мјера текуће и развојне економске политике.

Као што се види, постоје многе неизвјесности и ограничења у предвиђању будућег развоја Црне Горе. Па ипак, у тако малој и, засад, недовољно развијеној привреди може се са доста поузданости процијенити који су то конкретни подухвати и конкретни важнији пројекти које треба предузети и реализовати да би се остварио успјешан развој. Постоје, дакле, и поред поменутих ограничења, и одређене повољности које омогућавају да се предвиђа будући развој Црне Горе. Но, колико год предвиђања била темељито заснована, тиме се неће избјећи утицај оних могућих коњуктурних кретања (најчешће изазваних упливом ванекономских чинилаца), а која могу свако предвиђање развоја малог подручја, са неразвијеном привредом, да учине са великим одступањима од оног што ће се стварно догађати у привредном животу.

2. Реално могуће алтернативе развоја Црне Горе

2.1. Напомене о предмету, задатку и методу рада

Овдје се, прије свега, ради о привредном развоју. То значи, предмет посматрања је раст привреде и структурне промјене на којима се заснива тај раст, као и његове рефлексије на општу економску ефикасност. Појам развоја је узет шире него што је то просто повећање производње јер су укључени, као структурне промјене у привреди, тако и социјално-економске промјене.

Задатак рада своди се на утврђивање реално могућих праваца привредног развоја Црне Горе, а што претпоставља да се, макар кратко, опишу битни фактори који ће одредјелјивати развој. Поред тога, треба указати на битне компоненте макроекономске политике чијом ће се примјеном подстицати привредни развој и стварање услова за што већи степен задовољења потреба људи.

У обради предмета овог рада и постављеног задатка пошло се од анализе стања и дјеловања битних фактора развоја. Метод процјене будућег развоја привреде заснован је на пожељности постизања што ефикаснијег развоја, максималног активирања расположивих потенцијала, али уз пуно респектовање тржишта, као односа садашње и пројекције будуће понуде и тражње. При томе, имале су се у виду све оне специфичности које одликују величину, структуру и квалитет расположивих чинилаца производње на подручју Црне Горе и њихову могућу тржишну валоризацију путем различитих производних комбинација.

2.2. Контраверзне оцјене о привредном развоју у протеклом раздобљу

Постоје различите оцјене о развоју привреде у раздобљу од 1945. до 1990. године. То је врло дуг период, бар када је ријеч о привредном развоју, који је, по једнима, саткан од многобројних промашаја (пропала колективизација у пољопривреди, форсирање изградње крупних и скувих нископрофитабилних објеката у индустрији, висока задуженост привреде, пропали концепт „друштвене“ својине без титулара итд.). По другима, то је период изванредно великих привредних успјеха јер је у том раздобљу Црна Гора из основа промијенила наслијеђену заосталу привреду и економско-социјалну структуру и створила базу за даљи дугорочан просперитетан развој.

Обије оцјене заснивају се на одређеном фонду чињеница, чије ближе мјерење упућује на закључак да се реална оцјена налази између оних крајње опозитних али, по мојем увјерењу, ближе оној позитивној.⁷ Под претпоставком да је у двије деценије 1981 — 2000. године остварена динамика развоја као у двије деценије из посматраног раздобља (1961 — 1980), сада (у 1992. години) би имали око 50.000 више запослених него што их је било почетком деведесетих година, док би друштвени производ био приближно двоструко већи. Наравно, то су претпостављени рачуни и њима се не могу покривати слабости ранијег моносистема, али они показују да је у нашим условима тај систем дао многе позитивне резултате на плану општег привредног развоја.

⁷ У прилог овој тврдњи треба имати у виду да је у периоду од 1952. до 1990. године број запослених повећан за 5,6 пута (са 30 на 168 хиљада), друштвени производ за 6,5 пута или по становнику око 4,5 пута (са 550 на око 2.500 долара). Изграђено је око 7 милиона m² стамбене површине, а што, грубо рачунато, износи око 4 милијарде долара улагања у стамбену изградњу или нешто око 20% cjелокупног друштвеног производа створеног у посматраном раздобљу.

Најзад, треба рећи, друштвени систем није искључиви фактор привредног развоја. Познати су чак и крупнији привредни успјеси и при, не баш демократским друштвено-политичким системима.⁸

2.3. Нови услови развоја

1) Садашња фаза развоја настаје на разграђивању старог система. Због објективних специфичних околности и због склоности да се праве „револуционарни“, а не поступни кораци, при преласку из једног у други систем, ова фаза праћена је многим неповољним резултатима и доводи под озбиљну сумњу предности плуралистичког у односу на моносистем.⁹

О предностима једног или другог система доносе се олаке оцјене. Губе се из вида различите битне компоненте иманентне тим системима и њихово разлучивање од низа других егзогених и стицајем околности присутних дејствујућих фактора. У расвјетљавању тих питања, такође, дужници су нам друштвене науке, прије свега економска наука (посебно, политичка економија и теорија привредног развоја).

2) У досадашњем привредном и друштвеном систему, као што је познато, предвиђање привредног развоја вршило се преко средњорочних и дугорочних планова. На основу планова, као визије будућности, утврђивана је развојна политика и њом се, мада најчешће са великим одступањима, осигуравао одређени степен реализације планских пројекција.

Извјесност да су плански задаци „покривени“ протежирањем развојне политике стварала је погодан услов да планска предвиђања буду пожељна и проткана волунтаризмом. Но, и поред тога, предвиђања будућег развоја колико год оптимистичка, а не ријетко и са великим претјеривањима, била су на правцу оног што је пројектовано као друштвени захтјев. Спрега формулисања друштвених циљева, планова и развојне политике чинили су, мање — више, конзистентан систем. Његове основне

⁸ У том смислу, недостаје једна темељита непристрасна анализа развоја привреда доскорашњих социјалистичких европских земаља. Тек на основу ње могли би се утврдити узроци заблуда и промашаја али и неспорних успјеха и крупних достигнућа.

⁹ Резултати ове почетне фазе, условно названог плуралистичког система су нетипични за тај систем. Не ради се само о томе што се овај систем ствара у изузетно неповољним ванекономским условима (распад досадашње Југославије, рат на њеним просторима, слабо функционисање државне организације, блокада итд.) и што се све то збива на покиданим репродукционим везама под утицајем тих фактора, већ и о томе што се увијек највећи дио привредних активности обавља на старој системској основи, уз све деформације које собом носи прелазни период из једног у други систем привређивања. Готово царују, због поменутих околности, шверц — економија, ратно профитерство и спекулације. Због тога, остварени резултати у овој фази нијесу ваљани за компарацију два система (досадашњег, моно-система и новог, плуралистичког).

слабости су биле екстензиван развој и ниска економска ефикасност.

Главна преокупација је била на општем организовању и функционисању друштва, као цјелине, а готово све друштвене јединице биле су немотивисане за рационално понашање и економску ефикасност. Систему економског и политичког монопола одговарала је брига о цјелини, при чему је занемаривано функционисање основних ћелија. Насупрот овоме, систем приватне својине и слободног тржишног привређивања има у центру пажње стварање услова високе ефикасности основних друштвених јединица и из тога изводи (и томе подређује) организацију и функционисање државе, као цјелине друштва.

Према томе, један од битно промијењених услова у којима треба предвиђати и рјешавати привредни развој јесте прелазак из моносистема у плуралистички систем. То значи, прелазак са пожељности у предвиђању, заснованих на обавезности планова и шанских пројекција, на систем индикација о развоју, произашлих из текућих тржишних односа и процјењивања њиховог кретања у будућности.

3) У садашње вријеме сријећемо се са изразитим одступањем појавних облика од њихове суштине. Густо су замагљене битности збивања и законитости које их регулишу. То проистиче, како из прелазног периода из једне у другу етапу развитка производних снага и опште противуречности између њихове развијености и постојећих односа у друштву, што је карактеристика савременог свијета, тако и због посебних прилика које су карактеристичне за стање на простору досадашње Југославије. У тако незрелим прелазним стањима појаве изразито одступају и маскирају суштину. То погодује бурном клијању „незрелих“ идеја, квази науке и „пророковању“ будућности. Ступају на сцену антитаљенти у најразноврснијим областима друштвеног живота (привреда, политика, наука итд.). Губе се критеријуми разлучивања између оног што је битно и споредно, између вриједног и безначајног. То, без сумње, отежава стварање услова (кадрова, организације, технике средстава, метода, стицања стваралачког искуства итд.) потребних за предвиђање будућег развоја и рационалан избор метода његовог успјешног подстицања.

4) Досадашње пројекције привредног развоја Црне Горе полазиле су од обиља радне снаге, значајних неактивираних, природних услова и ниско искоришћених капацитета, али и изразите оскудности расположивих новчаних средстава за нова улагања. Таква квалификација расположивих чинилаца производне била је исправна у условима досадашњег владајућег привредног и друштвеног система. Међутим, у систему пуне афирмације тржишта тј. слободног кретања и робности свих производних чинилаца, њихова сразмјерност мора се посматрати са знатно ширег простора, него што је простор Црне Горе. Наиме, обим и квалитет производних чинилаца неће улазити у произво-

дно активирање по критеријумима локалног и регионалног тржишта, већ по критеријумима међународног тржишта. Недостајућа средства могу бити добијена изван Црне Горе ако постоји потребан обим и квалитет природних извора и радне снаге. Промјеном власничких односа (што је далеко шири процес него што је то приватизација) и укидањем разних ограничења тржишта, шири се простор и могућност за усклађивање основних чинилаца производње те и њихово процесно комбиновање на економски ефикасан начин. Са развојем тржишта и својинском трансформацијом у великој мјери ће се делимитирати средства (капитала) за инвестициона улагања као ограничавајући фактор развоја Црне Горе.

5) Прекрајањем политичке карте досадашње Југославије и стварањем Савезне Републике Југославије фактички је извршена значајна позитивна ревалоризација простора Црне Горе, а посебно приморског подручја.¹⁰

6) Проглашење Црне Горе за еколошку државу представља својеврстан велики пројекат који ће имати посебно утицаја на њен цјелокупан будући развој. Овај пројекат, поред осталог, захтијева уграђивање или поштравање критеријума заштите природне средине који се морају поштовати при сваком будућем привредном подухвату. У том погледу ово представља нови услов развоја, ново „позитивно ограничење“ привредног развоја.

То су основни измијењени или нови услови који се морају имати у виду приликом предвиђања и рјешавања будућег привредног развоја Црне Горе.

2.4. Два погледа на одређеност будућег досадашњим развојем

У доскорашњим пројекцијама привредног развоја Црне Горе полазило се од оног чиме располаже Црна Гора, од делимитације ограничености новчане акумулације путем задуживања (страног и домаћег, укључив и средства ФНП) као и пуног уважавања основних рјешења, привредног и друштвеног система. У том погледу није било научно ситуираних алтернатива утврђеним планским пројекцијама. Међутим, било је и стручних опаски и приговора.¹¹

¹⁰ Довољно је напоменути да се послије државног преуређења Југославије на 1 км црногорске приморске обале повећала површина територије и становништва државе за три пута у односу на стање које је било у доскорашњој Југославији. Исти је случај са прекоморским извозом роба. Само по тим основима услиједиће пораст економског значаја Црногорске приморске обале.

¹¹ Било је критика планских пројекција, прије свега, у погледу заповљања сектора „мале“ и приватне привреде. Указивано је на претјерана улагања у развој енергетско-металуршких објеката и потребу да се за рачун тих улагања у широки спектар малих прерађивачких капацитета те тако повећа запосленост, изврши потпунија диверзификација ба-

Стварањем нових услова привредног развоја, о чему је претходно било ријечи, поставља се важно питање: колико ће постојећи, у претходном раздобљу изграђени, капацитети и створена гранска структура производње утицати на будући развој привреде? Да ли у том погледу треба вршити корекције и какве?

У вези са овако постављеним питањима има различитих мишљења која се могу сврстати у два погледа на будући развој:¹²

— будући развој привреде Црне Горе треба да се што прије ослободи крупних објеката базичне индустрије и у цјелини преусмјери на мала и средња предузећа која се брже и лакше прилагођавају тржишној коњунктури која показује већу економску виталност;

— неопходно је наставити производни континуитет, тако што ће се максимално користити сви постојећи капацитети и у процесу развоја поступно вршити диверзификација и дисперзија постојећих грана, те помијерати привредна структура ка гранама веће економске ефикасности.

Према првом схватању, треба што прије напустити постојећу структуру привреде и тако се ослободити наслеђа екстензивног и ниско ефикасног развоја. Други поглед не оспорава потребу промјене привредне структуре, али не подржава „ломове“ постојеће, већ се залаже за поштовање неопходног континуитета и поступности у трансформацији структуре маеријалне производње.

Која од ових могућности има предност и како ријешити проблем избора?

У одговору на ово питање треба имати у виду следеће:

— постављене алтернативе у великој мјери су засноване на схватању да ће будући развој бити снажно упливисан унапријед утврђеним планским пројекцијама и да ће тржиште имати подређену улогу као модел усмјеравања развоја. Међутим, нови услови развоја понајприје ће се испољити у доминантној улози тржишта као алокатора фактора производње и механизма развоја. Они ће битно утицати на помјерања привреде структуре. Према томе, избор ове или оне могућности није питање које се може одвојити од тржишта и његовог дјеловања. Проблем се своди на процјену: која алтернатива ће имати „лодршку“ будућег тржишног односа;

— нови услови привређивања представљају скуп нових фактора под чијим утицајем ће се остваривати развој али се тиме

зичних грана и помјери привредна структура у корист грана веће економске ефикасности. Планске пројекције су помјеране у том правцу, али, с обзиром на укупна системска рјешења, нијесу запостављале одржавање а дијелом и развој (поготово електроенергије) већ изграђених капацитета енергетско-металуршког комплекса и саобраћајне инфраструктуре.

¹² Најчешће су то недовољно образложени ставови који се саопштавају приликом расправа о појединачним предузећима и пројектима, али без шире елаборације.

не елиминишу сви они материјализовани фактори у претходном развоју који ће и даље представљати реалност и коју треба на најбољи могући начин (на економски најефикаснији начин) укључити у развој. Ту се ради о бројним изграђеним капацитетима чија даља експлоатација, уз одређене реконструкције и модернизације (у неким случајевима и проширења) и уз обавезне организационо-статусне промјене (организација, мотивација, управљање, својинска трансформација) које их конституишу у праве тржишне субјекте, има економске предности у односу на улагања у нове капацитете других грана;

— било која алтернатива да се прихвати као правац развоја мора се рачунати са промијењеном улогом тржишта и промијењеним привредним системом. Ради тога, избор алтернативе није „плански“ избор, већ избор тржишта. Треба, дакле, испитати све релевантне факторе и процијенити која алтернатива је у складу са логиком тржишта. Чињеница је да се постојећи капацитети ниско користе и да су у стању да остваре двоструко већу производњу од оне коју су постизали у годинама најбољег коришћења. Тако крупне резерве показују да се у постојећим капацитетима налазе неискоришћени економски ефекти чије ће их активирање учинити врло успјешним, конкурентним, тржишним субјектима. Није проблем у томе да се ови капацитети затворе и напусти њихова производња, већ у стварању услова како би њихова интерна економија била знатно ефикаснија.

Имајући у виду реално могуће преображаје „техничке“ и „друштвене“ стране производње мало је изграђених капацитета у Црној Гори који, у нормалним условима функционисања тржишне привреде, могу изгубити позицију успјешног тржишног субјекта. Наравно, то претпоставља дубоке резове у погледу броја запослених, најразноврснијих утрошача и трошкова као и читавог баласта непотребних оптерећења.

Према томе, постоје реални изгледи да све веће коришћење изграђеног привредног потенцијала доста дуго времена буде главни извор повећања друштвеног производа, дохотка и добити. То не значи да ће се задржати постојећа привреда структура. Сазрели су материјални и друштвени услови, а што се изражава преко садашњег и сагледивог будућег тржишног односа, да се она мијења и помјера у корист грана веће економске ефикасности. Но, те промјене, бар тако изгледа, не би смјеле бити нагле, „револуционарне“, већ поступне, континуелне и, тако, боље усаглашене са природом тржишта.

2.5. Главни ослонци привредног развоја

Још у претходном друштвеном систему, већ од половине седамдесетих година, најчешће је заступано гледиште да треба приоритетно развијати читав комплекс поморске привреде, по-

себно турзима, и развој прерађивачких грана индустрије заснованих на постојећој базној индустрији.

Такву производну оријентацију, у основи, не дерогирају ни нови услови привредног развоја. Међутим, нови услови намећу потребу другачијег начина остваривања развоја.

Полазећи од понуде и тражње, као садашњег и сагледивог будућег односа, на тржишту Савезне Републике Југославије и његове укључености у спољне тржиште могу се, приближно реално, утврдити главне шансе развоја привреде Црне Горе:

- повећано коришћење постојећих капацитета;
- проширење комплекса поморске привреде;
- диверзификација индустрије;
- развој пољопривреде, и
- изградња и развој нових инфраструктурних објеката.

Свака од ових могућности садржи производно-економске елементе чијом комбинацијом могу да буду ефикасно активирани и да значајно допринесу порасту друштвеног производа, запошљавања и стандарда.

Повећано коришћење постојећих капацитета индустрије, саобраћаја, грађевинарства и туризма, омогућава да се удвостручи производња у односу на раније године када су ови капацитети највише коришћени. Значајно повећање производње повољно ће утицати на смањење трошкова по јединици, а снажан утицај тржишта у великој мјери ће елиминисати најразноврсније непотребне трошкове. На тај начин, повећање друштвеног производа било би веће него што је пораст обима производње. О томе постоје многи емпиријски докази и врло је вјероватно да ће тржишна конкуренција активирати ове могућности.

У вези са овом могућношћу развоја треба указати на двије врло важне околности:

— постоји озбиљна опасност да се при садашњем ниском коришћењу капацитета, што је условљено економском блокадом, и при својинској промјени на тим капацитетима у великој мјери запусте њихово одржавање и изврши својеврсна девастација;

— неопходна су одређена додатна улагања да би се постојећи капацитети снабдјели резервним дјеловима, оспособили за шири и квалитетнији асортиман производње и услуга, бољу организацију и управљање, преквалификацију радника и промјену односа према раду.

Обије околности морају бити озбиљно узете у обзир и колико год да ће изискивати напора, а и одређених средстава, ипак ова шанса (пуно коришћење постојећих капацитета) представља најважнији ослонац развоја привреде Црне Горе у непосредној наредној фази.

СТИЦАЈЕМ околности, које су раније поменуле, приморски појас Црне Горе, а тиме и комплекс поморске привреде, добијају већи значај него што је био случај у претходном раздобљу.

Постоје веће могућности да се за потребе нове Југославије активира комплекс поморске привреде (робни и путнички токови према Црногорском приморју, лучки претовар, бродоградња, поморски саобраћај, туризам, морски риболов, вађење и прерада морске соли, разни погони индустрије чије локације имају предност поред поморских лука, пољопривреда медитеранског типа). Читав простор нове Југославије добрим дијелом ће гравитирати црногорској јадранској обали дугој око 293 км, тако да ће ова представљати неку врсту „капије“ интензивних робних и путничких токова.¹³ Геопрометни положај Црногорског приморја и специфичности приморске привреде условиће брз развој овог подручја. На релативно малом простору концентрираће се обимне привредне активности, укључујући још ратну морнарицу, а што ће наметнути потребу ревизије постојећих просторних планова.

У вези са изложеним, неопходно је да се изградњом локалне путне, водоводне, електро и ПТТ мреже оплемени што шири простор уз обалу и на тај начин прошири површина погодна за локацију објеката и активности које ће се смјештати у овом појасу. У пореском систему треба разрадити механизам захватања положајне ренте из које би се финансирао развој локалне, односно уже регионалне инфраструктуре.

Постојећа индустријска производња Црне Горе је изразито мало диверзификована и просторно недовољно дисперзована. На бази челика, алуминијума, дрвета и његових нижих фаза прераде (резана грађа и дрвне плоче), предива и тканина, неких пољопривредних производа (поврће, месо, млијеко, риба, маслине), шумских плодова, ароматичног и љековитог биља, мермера, шљунка, камена, пијеска, минералне воде и др. могуће је развити широку лепезу прерађивачких погона. Тиме би се ширило

¹³ У досадашњој Југославији на 1 км дужине јадранске обале у просјеку је било око 122 км² југословенске територије, око 11,5 хиљада становника и 13 хиљада тона прекоморског извоза и увоза роба. Стварањем Савезне Републике Југославије ови односи се мијењају и на 1 км приморске обале Црне Горе долази 348 км² територије или 2,9 пута више него раније, око 36 хиљада становника или 3,3 пута више и око 32 хиљаде тона прекоморског транспорта извозних и увозних роба из Србије и Црне Горе или 2,5 пута више.

Прекоморски транспорт извоза и увоза Црне Горе из Србије износио је у 1989. години око 9,4 милиона тона роба. Под претпоставком да ова количина роба остаје иста и да се само 60% транспортује преко Луке Бар, биће потребно да се удвостручи претоварна моћ Луке Бар и такође, удвостручи пропусно-транспортна моћ пруге Београд — Бар.

Из Србије је у 1989. години било око 1,8 милиона туриста на југословенској јадранској обали и остварено око 10,6 милиона ноћења. Од тога је на Црногорском приморју боравило 0,5 милиона туриста са 4,7 милиона ноћења, а што је чинило 47% укупног броја туристичких ноћења у Црној Гори или 68% од броја ноћења свих домаћих туриста. Ако би само 60% туристичких ноћења које су остварили туристи Србије на Средњем и Сјеверном Јадрану било преузмјерено на Црногорско приморје, тада би Црна Гора остваривала из Србије око 8,2 милиона ноћења.

Слично претходном повећаће се захтјеви за производима као што су: агруми, маслине и маслиново уље, со, морска риба, рано поврће.

тржиште и повећавало коришћење постојећих капацитета базне производње и производње нижих степена прераде и, истовремено, повећавао степен економске валоризације постојећег потенцијала. Ширило би се поље масовне приватне иницијативе и било би могуће да се са релативно малим улагањима постиже већа запосленост и повољнија економска ефикасност.

Коначно, на бази оживљавања и повећања производње, али и у функцији њеног даљег полетног раста биће неопходно да се шире капацитети крупне и локалне инфраструктуре. Неки од ових капацитета морају већ сада да се граде и завршавају у што краћем року (водоснабдијевање Црногорског приморја, нека уска грла у саобраћајном систему и сл.). Међутим, крупни захвати у овој области имаће оправдање тек кад сазрију реалне потребе (на примјер: ширење Луке Бар, модернизовање пруге Београд — Бар, изградња нових аутопутева, евентуална изградња нафтовода итд.) и када се прибаве стварно потребна средства за такве подухвате (концесије, улагања путем акција и др.).

2.6. Политика и методи развоја

Из цјелине претходног излагања може се извести закључак да Црна Гора има повољне шансе за привредни развој. Захваљујући природним условима, положају у саобраћајним токовима и изграђеним капацитетима у претходном периоду, као и уз отклањање садашњег сплета неповољних ванекономских чинилаца, постоје реални изгледи да се привреда брзо опорави, динамизира развој и у догледној будућности значајно повећа производњу, добит, запосленост и стандард становништва.

Претпостављајући да ће се неповољне ванекономске прилике (економска и политичка блокада) отклонити, успјешност привредног развоја углавном ће зависити од система, политике и метода развоја. Другим ријечима, на развој ће пресудно утицати начин његовог рјешавања.

У систему самоуправних друштвено-економских односа постојало је начелно залагање за тржишну привреду. Међутим, за функционисање тог модела привреде постојала су озбиљна ограничења, а прије свега монопол својине, која је дефинисана „као свачија и ничија“ (као својина без титулара), затим искљученост основних чинилаца производње из сфере утицаја тржишта (негативна цијена коришћених средстава, висок степен социјалне сигурности радне снаге, социјализација неуспјешног пословања и др.). Поред, дакле, декларативног залагања за тржишни однос, у систем су били уграђени методи и механизми који су били потпуно супротни тржишту. Не само да није позитивна комплементарност између оперативне разраде система и тржишта, чак подстицала његова стихијна својства и дубоко била у сукобу са основним законитостима привредног развоја.

Цијене, курс динара, камате, порези и бројни други инструменти економске политике снажно су редуцирали реално могуће економске ефекте, потискивали и деформисали дјеловање тржишта, подстицали нерационално понашање и ниску економску ефикасност. Битка за индивидуални рентабилитет преношена је са подручја реалне тржишне верификације економских категорија (са подручја конкуренције путем обарања трошкова и побољшања квалитета) на подручје политичке (посебно републичке и локалне политике) битке за што повољније инструменте, механизме и друга рјешења операционализације система. Економски резултат није зависио од плодотворности рада верификоване реалним тржишним односом, већ од констелације снага политичке структуре изражене преко најразноврснијих механизма примјене система. Та зависност економске валоризације привредних збивања од монопола политичке власти, израженог у једнопартијском систему, представљао је материјалну базу тог монопола и његовог проширеног репродуковања. Постојало је, дакле, јединство политичког монопола (једнопартијски систем) и економског монопола (изражено у својини без титулара и готово неограничене моћи у „уређивању“ тржишта). Конзистентност ова два монопола је природна али само по цијену дубоке супротстављености тржишту и економским законитостима.

Напуштањем моносистема стварају се неке битне претпоставке за ступање тржишта на сцену привредног живота и његову афирмацију као модела усмјеравања привредног развоја. Но, то никако не значи да ће увођење политичког плурализма и плурализма својине и, на тој основи тржишног привређивања, бити довољно да успјешно ријешити проблеме развоја.

Постоји бојазан, у процесу приватизације својине, да се у „дозирању“ мјера државне регулације привредних процеса направе грешке које ће имати врло лоше посљедице. За разлику од развијених земаља са тржишном привредом, код нас се сријеће проблем приватизације као главни процес преласка из моносистема у ситем тржишне привреде и политичког плурализма. Развијене земље тржишне привреде прошле су дуг пут еволуције тржишта и стекле богата искуства у грађењу политике, метода и механизма односа државе према привреди. Ради се о високо развијеној материјалној основи на коју држава дјелује са врло издашним арсеналом сложених механизма и префињених мјера.

У нашим условима је врло скромно искуство привређивања у тржишним односима, готово да га и нема, а прелазак из система „тоталитарног“ планирања и, уопште, из моносистема у нов систем економских односа, уз већ поменути процес приватизације и при изразито неповољној констелацији ванекономских фактора, представља сложен и мукотрпан процес.

Рјешавање проблема развоја у непосредној, а и нешто даљој будућности углавном ће се сводити на питање својинског

преструктурирања и на одређивање утицаја државе на привредни развој. У вези са та два питања треба скренути пажњу на следеће:

— оно што у Југославији називамо „друштвеном“ својном је претежно (сем дуга иностранству) материјализовани рад запослених у раздобљу 1945—1990. године. Према томе, припада свим запосленим у том раздобљу, сразмјерно времену и сложености њиховог рада;

— вриједност имовине у „друштвеној“ својини, као и сваке имовине која треба да добије цијену, треба да се утврди на два тржишно могућа начина: 1) на основу понуде и тражње или 2) на основу главнице која доноси камату у висини добити коју та имовина доноси.

Подјела имовине на појединце који су је створили представља правичан начин њене приватизације, али и у том случају треба одредити њену цијену ради подјеле и утврдити критеријуме учешћа појединаца у њеној расподјели. Утврђивање цијене имовине, према могућим тржишним моделима, у нашим условима је врло произвољно јер не осигурава ни приближно еквивалентну размјену.¹⁴ Отуда процес приватизације носи озбиљну опасност великог одступања од тржишних принципа и поприма елементе неке врсте првобитне акумулације.

Постоје разни модели да се путем дионица распоцијели „друштвена“ имовина на милионе власника. У том случају, врло је неизвјесно колико ће таква подјела одговарати захтјеву рационалног функционисања и ефикасног коришћења средстава у „друштвеној“ својини и да ли таква својинска трансформација осигурава успјешно привређивање, бар у догледно вријеме.

Изгледа најповољније да овај процес тече лагано и да се поступно и обазриво интензивира у складу са оживљавањем привреде и са афирмацијом тржишта. Својинска трансформација и пуна афирмација тржишта су међусобно повезани али, и поред тога, не би требало вршити било какву неодмјерену пресију. Свако претјерано подстицање овог процеса, по свој прилици, водиће претјераном подржављењу имовине која је сада у „друштвеној“ својини или, пак, њеном претварању у групну својину. Бројне су замке могућих промашаја, а то је довољан разлог за опрезно усмјеравање процеса својинске трансформације. На тај

¹⁴ Код нас нема новчано способне тражње која би купила понуђену имовину. Ради тога цијена понуђене имовине би била изразито испод њене реалне вриједности и на тако утврђеној цијени тешко би се могла извршити њена расподјела на појединце, независно да ли је они плаћају или присвајају без накнаде.

Како се сада врло ниско користи имовина у „друштвеној“ својини то су њени ефекти у виду добити енормно ниски, чак су већи губици од остварене добити. Услед тога, утврђивање цијене ове имовине по моделу једнакости њене цијене главнице, која доноси камату једнаку добити имовине, је изразито деформисано.

начин, биће могуће да се благовремено врше потребне корекције и користе стечена искуства.

Наглашену улогу државе у регулисању привреде, у нашим условима, захтијева не само поменути процес својинске трансформације, већ и дубоко нарушена привредна равнотежа и покидане репродукционе везе.

Ако би хтјели да се направи скица политике и метода рјешавања будућег привредног развоја Црне Горе, треба истаћи следеће:

прво, мора се све предузети на отклањању економске и политичке изолације, јер је то предуслов нормализације привредног живота;

друго, државна политика мора бити усмјерена на лаган и обазрив начин својинске трансформације, пружајући што потпунију слободу дјеловања тржишта и то, како у обављању функције мјере вриједности, тако и у функцији алокације ресурса и усмјеравања развоја;

треће, планско-развојна компонента треба да се заснива на праћењу, анализи и научном предвиђању тржишних односа и да послужи као основа за економску политику која умјерено подржава развој оних дјелатности које доприносе будућој тржишној равнотежи. Развојна политика неће се изводити из обавезујућих планских пројекција које унапријед претјерано усмјеравају тржиште. Напротив, научна процјена будућег тржишта је основ планских пројекција, а овима треба да је наклоњена економска политика. Другим ријечима, економска политика треба да протежира тржиште и тиме подстиче његову ефикасност у размјерама укупне привреде (потпунију сагласност са логиком економски законитости) а у знатно мањој мјери да се појављује као коректор и редистрибутер његових резултата. Планске институције треба да су аутономне, а њихове резултате користиће држава и самостални субјекти у мјери колико оцијене да су им корисне. То подједнако важи и за многе друге научноистраживачке институције;

четврто, економска политика мора снажно подржати привлачење иностраног капитала и на тај начин делимитирати главни ограничавајући фактор убрзања развоја у наредној фази. Путем концесија, пореске политике, политике трансфера добити, права реинвестирања добити и разним другим олакшицама треба омогућити прилив иностраних средстава. При томе, мора се строго водити рачуна да укупни ефекти тако добијених и уложених средстава буду већи од износа који се морају платити и одлити за добијена средства;

пето, треба даље усавршавати механизме кредитирања широке лепезе приватних иницијатива у области пољопривреде, диверзификације индустрије, малих прерађивачких погона, саобраћаја, грађевинарства, активирања најразноврснијих локалних

ресурса, извоза, откупа и промета пољопривредних производа, коришћења секундарних сировина, сервиса итд.;

шесто, треба темељито реформисати програме школа и прилагодити их оспособљавању за живот и рад у систему који треба да почива на све чвршћој вези личне способности и плодотворности рада са личним положајем у друштву.

Потребан је свестрани духовни препород, а у чему школа и универзитет, ослобођени политике и екстензивног рада, треба да испуне своју значајну улогу;

седмо, успјешан привредни развој претпоставља изграђивање и стално усавршавање правне државе и ефикасно функционисање свих њених институција.

На остваривању изложених захтјева створиће се најповољнији услови привредног развоја Црне Горе. Тај развој не треба да почива на унапријед прецизираном програму чијом реализацијом ће се „усрећити“ појединци и друштво, већ на политици, методама и механизмима који представљају широк оквир и подстицај сваком појединцу да развије и примијени своју стваралачку енергију, усмјеравајући је према интересу (задовољењу потреба) који сам бира. Тако ће се све више повезивати и усаглашавати појединачни интереси са интересом цјелине. То је процес у којем цјелина није пасивна, али јесте довољно широка да обухвати и повеже све појединце и њихове хетерогене интересе у активан друштвени систем.

Подгорица, септембар 1992.

Risto Đ. Vukčević

SCIENTIFIC ALTERNATIVES IN SOLVING OF FUTURE DEVELOPMENT OF MONTENEGRO

S u m m a r y

This work is divided in two parts. In the first part there are two questions: whether and in what part do the modern economic sciences lag behind and whether it is possible in present conditions to predict a real economic development of Montenegro. In the second part of the work the attention is paid to the key question of future economic development of Montenegro.

In the first part of the work it has been concluded that there are a lot of big problem of modern development, which are not sufficiently cleared up nor explained from the viewpoint of economic science. It has been set mostly substantiated the following thesis:

The internationalization of production, as a result of influence of modern material production forces, is strongly breaking through and the production is being socialized in international proportions, but appropriation and the prosperity of development remain in the hands of the biggest owners and the most developed countries, leaving out around four fifths of mankind, and that is the basic contradiction of modern world. Numerous conflicts, gaps and splits arise from that contradiction. That is the source of antagonism between the increased production forces on one side, and rela-

tions in society and among societies on the other side. This contradiction is not typical for economic-social mosaic inside individual countries any more, but it is internationalized as a relationship among countries and big regions of the world, as an international relationship. Furthermore, in order to deepen it internationally, a considerable mitigation is being achieved inside the most developed countries.

The second part of the work refers to the concise elaboration of the title subject. It has been pointed to controversial evaluations of economic development of Montenegro in the previous period (1945—1990), and after that of new conditions of development. New conditions of development are reflected in passing from the former into the new system of social-economic relations (from monosystem to pluralistic system), in altering of the political map of former Yugoslavia and its reflections in the economic development, as well as in objectively different revaluation of resources of Montenegro in those new conditions.